

Nona Szandrocha

DOI: 10.15290/bb.2019.11.19

Grodzieński Państwowy Uniwersytet

im. Janki Kupały

<https://orcid.org/0000-0002-4557-7159>

Рытарычная топіка ў беларускай мастацкай публіцыстыцы

Яшчэ ў эпоху антычнасці назіранні над структурай маўленчага тэксту прывялі да стварэння вялікай колькасці падобных агульных схем, найбольш ужывальных у маўленні. Яны атрымалі назву “топасы” (ад грэч. *κοινοί τοπος*, лац. *loci communes* ‘агульнае месца’) як агульныя месцы, агульныя разважанні, на аснове якіх можа стварацца любое выступленне. Топасы ў антычнасці разглядаліся як майстэрства правільна пастаўленых пытанняў, якія вызначаюць межы маўленчай сітуацыі і прадмета разважання.

Сукупнасць розных па тэматыцы і пытаннях топасаў атрымала назву “топіка”, якая адлюстроўвае агульныя законы мысленчай дзейнасці чалавека. У сучасным успрыманні топіка разумеецца як сукупнасць топасаў, сэнсавых мадэляў і спосабаў іх выкарыстання на этапе падрыхтоўкі маўленчага выказвання. Як сістэма агульных сэнсавых мадэляў, топіка дазваляе хутка развіць думку, распрацаваць (размножыць) ідэі, падабраць неабходныя аргументы для доказу асноўных тэзісаў выступлення. Найбольш пашыранымі топасамі з’яўляюцца: “род і від”, “азначэнне”, “цэлае і частка”, “супастаўленне”, “прычына і вынік”, “абставіны”, “прыклад”, “сведчанне”, “імя”.

Адметным топасам з’яўляецца топас “**род і від**”, з якога пачынаецца любое маўленчае выказванне і разважанне. Названы топас прадугледжвае апісанне агульнага і прыватнага, радавога і відавочнага паняццяў прадмета размовы. Такая структурна-сэнсавая мадэль адлюстроўвае агульныя законы мыслення чалавека. Ужываецца най-

часцей у разважаннях і апісаннях. Так, у наступным невялікім па аб'ёме мастацка-публіцыстычным эсэістычным фрагменце пісьменніку-публіцысту ўдаецца тройчы прадставіць топаснае рода-відавое апісанне відаў змей:

З ядавітых змей на Беларусі жыве толькі адна – гадзюка звычайная. Яе мы пазнаём “па пячатцы Каіна” – зігзагападобнай паласе на спіне. Да ядавітых змей часам памылкова адносяць і мядзянку – рэдкага ў нас паўзуна з сямейства вужовых, што жыве ў лясах ды хмызняках і занесены ў “Чырвоную кнігу”, – аднак стварэнне гэтае зусім бяшкоднае для чалавека. А што датычыцца верацяніцы, якую таксама лічаць за змяю, – дык гэта і ўвогуле ўсяго толькі бязногая яшчарка¹.

Структурна-сэнсавая мадэль “цэлае і частка” ўжываецца звычайна пасля азначэння і адпавядае ўніверсальнаму механізму думкі – аналізу і сінтэзу. Пры выкарыстанні гэтага топасу ход думкі выглядае наступным чынам: цэлае → часткі → цэлае. Пры гэтым прадмет размовы разглядаецца як састаўная частка пэўнага цэлага і як цэлае, якое таксама ўтрымлівае ў сабе асобныя часткі, элементы. Неабходна ўлічваць, што выдзяляюцца толькі функцыянальна значныя, істотныя часткі прадмета і адначасова адметныя, якія адрозніваюць яго ад іншых прадметаў. Менавіта так па-майстэрску з дапамогай названага топасу ўдалося беларускаму мастаку слова У. Караткевічу ў нарысе пра Беларусь “Зямля пад белымі крыламі” адлюстравіць самабытнасць беларускага народа, у прыватнасці, праз апісанне вясковай хаты як інтэр’еру традыцыйнага вясковага жылля:

Але зойдем у хату, якой яна была не так даўно... Спачатку трапляем у сенцы. Яны і зараз служаць для гаспадарчых мэт. Тут вёдры, цэбры з рознай рознасцю, маслабойкі. Дзверы насупраць вядуць у камору, дзе таксама рэчы для гаспадаркі, другія дзверы вядуць у халодныя пакоі. Іх адзін ці два. Раней гаспадыня ўлетку выносіла сюды кросны, ткацкі станок, бо ў самой хаце гарача. Тут жа ўлетку спалі старэйшыя. Тут узімку ляжаць на аўсянай саломе яблыкі, рассыпаныя тоўстым пластам жалуды для свіней, іншыя прыпасы. // Вернемся ў сенцы. Ага, мы забылі яшчэ вось што. Лесвіцу, драбіны... // Цяпер – у хату. Выгляд яе для кожнай мясцовасці быў розны².

¹ Я. Сіпакоў, *Зялёны лісток на планеце Зямля. Партрэт Беларусі: эсэ*, Мінск 2010, с. 71. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

² У. Караткевіч, *Поўны збор твораў: У 25 тамах*, т. 12: *Публіцыстыка: эсэ-нарысы, 1952–1982*, Мінск 2016, с. 431.

Варта заўважыць, што мастацка-публіцыстычная проза У. Караткевіча, у прыватнасці ягоныя эсэ-нарысы пра Беларусь, яе рэгіёны і гарады, пра Украіну і Латвію, пра Кіеў і Вільнюс, і сёння з’яўляецца адной з запатрабаваных. Адмысловы погляд пісьменніка, адлюстраваны ў своеасаблівай “публіцыстычнай лірыцы”, з цягам гадоў застаецца актуальным, нібы запрашае чытача задумацца над многімі праблемамі сучаснасці.

Топас “**азначэнне**” вельмі часта з’яўляецца вызначальнай структурнай часткай публіцыстычнага маўлення, надае разважанню яснасць і дакладнасць, робіць выклад паслядоўным і лагічным. Азначэнне падаецца звычайна пасля ўступу, садзейнічае вызначэнню прадмета размовы і звязана са структура-сэнсавай мадэллю “род і від”, паколькі часта ўтвараецца праз вызначэнне гіперагіпанімічных адносін паміж апісваемымі паняццямі. Названы топ разглядаецца як галоўная (вызначальная) структура-сэнсавая мадэль, якая дазваляе зрабіць даступным індывідуальны канцэпт для іншага чалавека. Азначэнні могуць быць самымі разнастайнымі, пры гэтым могуць быць задзейнічаны не толькі рода-відавны адносіны, але любыя іншыя топы. Для многіх топасавых азначэнняў характэрны экспрэсіўныя анафары, вобразныя параўнанні, сінтаксічны паралелізм, а таксама аўтарскія высновы-падсумоўванні, што надаюць топасу «азначэнне» асаблівую каларытнасць:

Словам, беларусы – гэта ўсё: наша дагледжаная зямля, і наша чыстая, як сляза, вада, нашы добраўпарадкаваныя вёскі і гарады, нашы цудоўныя архітэктурныя шэдэўры, узнесеныя нашымі рукамі, нашы прыгожыя жанчыны і мужныя мужчыны. // Бо беларусы – гэта не толькі людзі, але і ўсё тое, што пабудавана і дагледжана імі. // І, вядома ж, беларусы – гэта славуць і самыя звычайныя людзі, якія стварылі ў стагоддзях гонар і славу нашай зямлі (28).

Што датычыць індывідуальнай творчай манеры мастака слова, то ў шматлікіх эсэ Я. Сіпакова заўважна частае ўключэнне ў структура-сэнсавую мадэль “азначэнне” і рытарычнай фігуры ампліфікацыі (лац. *amplificatio* – ‘пашырэнне, накапленне’), сутнасць якой у выкарыстанні блізказначных або аднатыпных па будове моўных адзінак ці канструкцый (сінонімаў, параўнанняў, эпітэтаў, аднародных членаў сказа і інш.) з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці: *Наша зямля – гэта нашы, лугі, лясы і вада. Гэта – збажына, трава, бярозы, ліпы і елкі, кветкі і матылі на іх. На сваёй зямлі мы аром і сеем, косім се на для сваіх хатніх жывёл, збіраем ягады, грыбы, ловім рыбу, бу-*

дуюм хаты (17). Ампліфікацыя з’яўляецца адным з прыёмаў аратарскага мастацтва і рытарычнай прозы. На думку прадстаўніка старажытнарымскай рыторыкі Цыцэрона, ампліфікацыя з’яўляецца трыумфам красамоўства. Яшчэ Лангінус, грэчаскі філолаг I стагоддзя н.э., адзначаў наяўнасць шматлікіх відаў названай фігуры на самых розных узроўнях: лексічным, сінтаксічным, металагічным і інш. Старажытнагрэчаскі філосаф Арыстоцель адносіў ампліфікацыю да фігур *наймыснага шматслоўя*. Праілюструем на прыкладах ужыванне ампліфікацыі ў мастацка-публіцыстычным маўленні пры разгортванні топаса “азначэнне” як рытарычнай катэгорыі і структурна-сэнсавай мадэлі:

Як толькі не называюць у свеце нашу родную Беларусь! Яна і краіна лясоў і балот, яна і краіна старажытных замкаў і палацаў, яна і краіна бульбы, ільну-даўгунцу, васількоў. // Аднак Беларусь – гэта яшчэ і краіна валуноў (58–59); У розны час беларускія вёскі называлі па-рознаму: сяло, слабада, пагост, мястэчка, засценак, хутар, фальварак. Яны так называліся па тыпу паселішчаў. // Аколіца – хаты, абгароджаныя каламі. Пагост – вялікая вёска, дзе былі капішчы, куды звозілі сабраную даўніну, дзе праводзілася веча, наладжваліся гульбішчы. Сяло – загарадная княская сядзіба, вакол якой збіраліся хаты чэлядзі. // А яшчэ нашы паселішчы называліся волямі – зямля там была неўрадлівая, людзі не хацелі яе ўрабляць, таму ім давалі волю – сялян на 20 гадоў вызвалялі ад чыншы і павіннасцей (73).

Як сведчыць праілюстраваны фрагмент эсэістычнага маўлення, топас “азначэнне” з’яўляецца вядучым, а дапаўняюць яго сэнсавыя мадэлі “супастаўленне”, “прычына і вынік”.

Сустракаецца таксама *рытарычнае азначэнне*, якое можа дапаўняцца суседнім топасам “абставіны”, носіць экспрэсіўны характар і мае нярэдка метафарычны сэнс: *Самыя прыгожыя – Браслаўскія азёры. Іх у нас называюць блакітнымі каралямі Беларусі. (...) Нарач – дзіця акіяна. (...) Кромань – жамчужына Налібоцкай пушчы. Гэта возера, схаванае ў глухім, некранутым хваёвым лесе. Ахінутае шатамі так званай сярэднеўрапейскай тайгі* (49); *Наша хата – дачка зямлянкі і сястра будана* (166). Як бачна, метафарычнасць апошняга топасавага азначэння часам мяжуе з каламбурам.

Неад’емным элементам структуры мастацка-публіцыстычнага тэксту, які садзейнічае ўзмацненню выразнасці выказвання, з’яўляецца топас “*уласцінасць*”. Гэта важнейшыя прыметы, адзнакі прадмета, адметныя якасці, яго істотныя функцыі і характэрныя дзеянні. Уменне вызначыць характэрнае, выдзеліць асаблівае, убачыць адмет-

нае пры апісанні прадмета з'яўляецца адзнакай сапраўднага пісьменніцкага майстэрства і красамоўства: *Зямелька – матка наша: і корміць, і поіць, і адзявае нас. // Родная зямелька – як зморанаму пасцелька. // На роднай зямельцы і вароты пірагом падпёрты* (19); *А чорна-чырвоныя ягады ажыны! Яны ж не толькі смачныя, дык яшчэ і карысныя. І практычныя – пасадзі іх і не трэба агарожа: калючкі ажынніку будуць сапраўдным частаколам* (200); *Ну а шыршына гэта ўвогуле скарбонка вітамінаў – у ёй ёсць і карацін, і глюкоза, і фруктоза, і пекцінавыя рэчывы, і эфірныя маслы* (203). Уласцівасці, прыкметы, якасці – гэта адзін і той жа топ, адна і тая ж структурна-сэнсавая мадэль, але якая мае розныя найменні ў залежнасці ад удакладненай сферы функцыянавання. Названы топ цесна звязаны з класічным рода-відавым азначэннем, таму што галоўны змест азначэння абавязкова рэалізуецца праз істотныя і асаблівыя прыкметы. Топас “уласцівасць” можа мець ступенчатую градацыю: *І яшчэ адно, ці не самае асноўнае значэнне нашай флоры для нас: мы штодзень бачым яе, любуемся ёю, захапляемся, радуемся, што яна заўсёды з намі, вакол нас* (203). Ацэнка, стаўленне прамоўцы да жыццёвай сітуацыі, да выказвання падзей і фактаў – гэта таксама пэўнага кшталту якасць, якая надаецца прадмету суразмоўніцтва. Лагічнае і пачуццёвае (эмацыйнае) могуць разглядацца як разнавіднасці топасу “уласцівасць”, якасці, і любому выказванню можа быць дадзена ў гэтым плане якасная характарыстыка – у залежнасці ад таго, што ў ім пераважае: *Любая Радзіма! Вельмі шануюная мая Беларусь! Маці наша родная – усіх нас разам і кожнага паасобку! Нізка схіляюся перад табою ў пашане ўжо толькі за тое, што ты заўсёды была, заўсёды ёсць і заўсёды будзеш. І калі думаеш пра цябе, і калі часам забываешся – ты спрад-веку з намі!* (7). Праілюстраваны тэкст суправаджаецца аўтарскім яркім выражэннем эмоцый, інакш, рытарычным воклічам – фігурай маўлення, якая змяшчае эмацыянальна-ўзнёслаю рэакцыю аўтара, яго непасрэдны водгук на пэўную з'яву ці падзею. Рытарычны вокліч стварае інтанацыйны, эмацыянальны і вобразны акцэнт у тэксце. Чытач не можа не пранікнуцца шчымлівай аўтарскай усхваляванасцю, эмацыйнай прыўзнятасцю і аўтарскай радасцю, замілаванасцю родным краем.

Топас “супастаўленне” – адна з істотных структурных частак мастацкага аповеду, якая адлюстроўвае ўніверсальную мадэль пазнання (*усё пазнаецца ў параўнанні*) і дазваляе знайсці агульнае і адрознае ў супастаўляемых прадметах, вызначыць месца кожнага з іх у бясконцай разнастайнасці свету. Спецыфіка названай структурна-сэн-

савай мадэлі ў тым, што яна мае дзве разнавіднасці: параўнанне, якое засноўваецца на аналогіі і паказвае падабенства прадметаў, і супрацьпастаўленне, якое падкрэслівае адрозненне паміж аб'ектамі супастаўлення. На аснове гэтых разнавіднасцей узніклі рытарычныя фігуры параўнання і антытэзы, на якіх і грунтуецца рытарычная катэгорыя “супастаўленне”: *У нас вельмі цудоўныя людзі – добрыя, ласкавыя, спагадлівыя, працалюбівыя, сціплыя, вясёлыя, але не бесклапотныя. Мы крыху задумлівыя – час і войны, якія, з рэдкім пастаянствам, праязджаліся па нашай зямлі, навучылі нас думаць пра многае* (7). Параўнанне, супастаўленне і супрацьпастаўленне нярэдка ўяўляюць сабой аддзяслёныя назоўнікі ці прыметнікі, і таму ў першую чаргу ўспрымаюцца як пэўныя дзеянні. У той жа час яны могуць разглядацца і як паняццёвыя (ментальныя, разумовыя) структурна-сэнсавыя мадэлі, заснаваныя на пэўных быццёвых якасцях рэальных рэчаў (прадметаў, сітуацый, учынкаў, думак, выказванняў) – на іх падабенстве або супрацьлегласці: *Красавік – сярэдзіна вясны. Ён – увесь з супрацьлегласцяў, кантрастаў. Месяц снегагону, вадалею, сокаруху. Час яшчэ ледзяшоў і ўжо першых нашых красак: упартага прабіснегу, ціхай сон-травы, вірлавокіх пралесак. І пушыстых, як кацяняткі, вярбовых коцікаў... Усё красуе, усё жыве! Красавік!* (283); *Такая зялёная плямка на карце свету, што выглядае то кляновым лістком, то магутным зубрам, якога, ужо паміраючага, чалавек збярог якраз у нашай Белавежскай пушчы* (12). Згодна са слушна думкай расійскай даследчыцы В.А. Садзікавай³, гэта розныя топы, але мэтазгодна аб'яднаць іх у адно на той падставе, што ў маўленчай практыцы яны як бы замяшчаюць адзін аднаго – у залежнасці ад прыроды падзей, фактаў і з'яў, пра якія ідзе гаворка. Іншымі словамі, топасы “параўнанне” і “супастаўленне” з аднаго боку, і топ “супрацьпастаўленне”, з другога, не могуць выкарыстоўвацца адначасова адносна аднаго і таго ж, таму што ў дадзены момант суразмоўніцтва, рэчы, як правіла, у пэўным стаўленні або актуальна падобныя (а значыць – супастаўляльныя або параўнальныя), або актуальна супрацьлеглыя. Але не ўяўляецца магчымым адмовіцца ад топасу “супрацьпастаўленне” як самастойнай структурна-сэнсавай мадэлі, таму што са з'яўленнем вышэйшай ступені якасці ў топасе “супрацьпастаўленне” з'яўляецца і новая камунікатыўная задача. Калі

³ В. А. Садикова, *Топика как система структурно-смысловых моделей (типология инвариантов высказывания)*: автореф. дис. ... докт. фил. наук: 10.02.19, Тверь 2011, с. 36.

не вытрымліваюцца лагічныя адпаведнасці, то супрацьпастаўленне ператвараецца ў супярэчнасць, якая ўспрымаецца як слабое месца ў тэкставым маўленні.

Топас **“прыклад”** у любым фрагменце мастацкай публіцыстыкі неабходны для ілюстрацыі асноўных палажэнняў, аргументацыі думкі аўтара, канкрэтызацыі яго пэўнай ідэі, актывізацыі чытацкай увагі і займальнасці выкладу. Гэты топас садзейнічае рэалізацыі рытарычных прынцыпаў канкрэтнасці і блізкасці да слухача. Прыклады звычайна падаюцца пасля агульнага палажэння або лагічнага доказу, хаця могуць і папярэднічаць ім:

Вось як хораша пра нас гаварыў, да прыкладу, Уладзімір Мулявін, стваральнік і кіраўнік славурых “Песняроў” – чысты екацерынбуржац, патомны рускі чалавек: “Але я ўжо не магу без Беларусі... У свой час я тут застаўся, таму што быў уражаны чысцінёй, чысцінёй людзей, адносін, любові. Беларусы – унікальны народ. І я болей нідзе не сустракаў такога народа, як у Беларусі”. // Уладзімір Мулявін разам са сваімі “Песнярамі” памагаў нам вяртаць з даўніны і забыцця нашы непаўторныя народныя песні. І стаў для нас славурым. І сваім (28); ...беларус, калі выпраўляўся куды далёка, абавязкова браў з сабою хоць жменьку роднай зямлі – яна нібыта звязвала яго з Бацькаўшчынай і дапамагала пераадолець настальгію па родным краі. Яна была яго вераю, што ён абавязкова вернецца дадому (20).

Крыніцамі прыкладаў могуць быць гісторыя, фальклор, мастацкая літаратура, уласны жыццёвы вопыт і інш.

Дастаткова блізкая да папярэдняга топасу **“прыклад”** структурна-сэнсавая мадэль **“сведчанне”**. Найперш гэта зварот да чытацкай і слухачкай аўдыторыі з цытатай, вядомым выказваннем, крылатым выслоўем, афарызмам, прыказкай, прымаўкай і інш. Названы топас дазваляе аўтару публіцыстычнага маўлення падмацаваць свае разважанні спасылкай на вядомыя аўтарытэты або народны вопыт:

Наша зямля – гэта наша радзіма. Наша дзяржава. Наша жыццё. Нашы звычкі і песні. // То ж пра яе, нашу зямельку, Максім Багдановіч пісаў: “Не пакінем свае гаворкі, сваіх песняў, сваіх звычаяў, – свайго кроўнага, спрадвечнага, беларускага. Не адрачэмся, не забудзем, не кінем на глум, будзем шанаваць, бараніць, дзецам сваім пра тое запаведаваць”. // І яшчэ раз пра скарбы. Наша пэўтэса Цётка гаварыла: “Скарб, які ніхто і ніколі адабраць у нас не зможа, гэта любоў да айчыны, да свайго народа, да роднай мовы”. // “І да роднай зямлі”, – хочацца дадаць ад сябе (21). Даўней мужчынскага адзлення ў нас было не шмат: сарочка, штаны, світа, пояс. І пояс для нас, мужчын, меў ці не самае галоўнае значэнне. // Мікалай Нікіфароўскі, беларускі этнограф і фалькларыст, расказваючы пра

тую ўвагу, пісаў, што з’яўленне на людзях “без шапкі і басанож не здзівіць старонніх так, як з’яўленне без апаяскі”. // (...) Поясам падпяразвалі не толькі сарочкі, але і верхняе адзенне. І на кожным вісела каліта – шабетка, мяшэчак, дзе мы насілі тытунь і грошы. Гэтую ролю нашага пояса сведчаць старадаўнія дакументы: “Абарваўся пояс і загінуў мяшок з грашыма” (141); Студзень – самы халодны месяц года. Гэта ў ім трашчаць маразы. Але беларус рады маразам, і не хоча, каб яны слаблі. Бо памятае продкаў: “Барані нас Бог ад пёплага студзеня”, – казалі яны. Ды і сам ён ведае: “Калі ў студні дажджы – дабра не жджы” (286).

Топаснаму выказванню надаецца важкасць, пераканальнасць, што садзейнічае жывасці і займальнасці выкладу.

Топас “**імя**” прадугледжвае выкарыстанне паходжання або сэнсу імя, якое называе з’яву ці паняцце, абазначаныя ў тэме або названыя ў змесце маўлення. Гэты топас дазваляе развіць тэму або ідэю прамовы, садзейнічае экспрэсівізацыі выказвання: *Горад – найперш, гэта ўсяго толькі абгароджанае паселішча. Горадня, Гародня, Горадзен. Дарэчы, якраз гэтак называлася ў старажытнасці наша Гродна на Нёмане – Гародня. Замкавая гара, на якой месцілася славянскае паселішча X–XI стагоддзяў, была абкружана ровам з вадою, умацавана драўляным востракоўлем, якое потым заменена зрубнымі гароднямі* (237). Часта топас “імя” суправаджаецца і канкрэтызуецца топасам “прычына і вынік”: *Май – умайвае нашу зямлю. Май – гэта месяц травы. Нездарма ж яшчэ ў старажытнасці мы звалі яго траўнем! (...) // І месяц зрушчоў. І месяц дажджоў. // Чэрвень – самы светлы, самы спякотны, самы звонкі ад салаўінага пошчаку месяц. І чырвоны, бо чэрвень – ад пладоў і ягад, якія пачынаюць спець* (284). Прадэманстраваныя топасы дапаўняюцца парцэляванымі часткамі, наўмысна вылучанымі са сказа, што вызначаецца інфарматыўнасцю, эмацыянальнай экспрэсіўнасцю і стылістычнай выразнасцю, з’яўляецца адной з крыніц вынаходніцтва думкі і развіцця тэмы. У сферы публіцыстычна-мастацкай творчасці названы топас атрымлівае самакаштоўнасць, дасягае свайго найвышэйшага статусу. Гучанне самога імя, яго значэння становіцца не толькі сродкам вынаходніцтва сэнсу, але і адным са спосабаў маўленчага ўздзеяння на асобу.

Топас “**абставіны**” дазваляе апісаць умовы (месца, час, акалічнасці, умовы, спосаб дзеяння і інш.), у якіх знаходзіцца прадмет або адбываюцца дзеянні, падзеі і факты. Дзе? калі? як? (якім спосабам?), пры якой умове? – гэта пытанні, адказы на якія даюць магчымасць развіць змест маўлення ў адпаведнасці са структура-сэнсавай мадэллю “абставіны”. Названая структура-сэнсавая мадэль з’яўляецца

неад’емнай часткай у апавядальных і апісальных тыпах публіцыстычнага маўлення і дае магчымасць развіць змест у адпаведнасці з тэмай і мэтай паведамлення: *Зараз вясна, над усёй нашай краінай, наставіўшы белыя ветразі крылаў, планіруюць буслы. Іх многія і многія тысячы – хто лічыў! На вільчы сялянскіх хат, на дрэвах, на калонах старых разбураных палацаў, на слухах капліц сярод маладога зялёнага жыта. Гнёзды паўсюль. І таму мне здаецца, што ў гэтыя і не толькі ў гэтыя дні зямлю нашу, Беларусь, можна назваць “зямлёю пад белымі крыламі”⁴. Топас “абставіны” дапамагае развіць ідэю з дапамогай пералічэння розных з’яў і фактаў галоўнага дзеяння. Акалічнасці часу, месца, спосабу дзеяння ствараюць карціну рэальных сувязей паміж прадметам маўлення і сапраўднай рэальнасцю. Асабліва часта топас «абставіны» выкарыстоўваецца ў аповедах пра пэўныя падзеі. Праілюструем гарманічнае вар’іраванне названага топасу на прыкладзе невялікага тэкставага фрагменту з эсэ Я. Сіпакова “Нашы войны”: *У купальскую ноч* (калі? – топас часу – Н.Ш.), *калі ў нас на берагах рэк і азёр* (дзе? – топас месца – Н.Ш.) *яшчэ гарэлі купальскія вогнішчы, галоўныя сілы Вялікай арміі Напалеона Банапарта без адзінага выстрала* (якім спосабам? – топас спосабу дзеяння – Н.Ш.) *пераправіліся* (пры якой умове? – топас умовы – Н.Ш.) *цераз нашу раку Нёман* (дзе? – топас месца – Н.Ш.): *яна на той час* (калі? – топас часу – Н.Ш.) *была памежнаю між Расійскай імперыяй і Варшаўскім герцагствам* (дзе? – топас месца – Н.Ш.), *поўнасю залежным ад Францыі* (295).*

Прадуктыўным для тэкстаў мастацкай публіцыстыкі з’яўляецца і топас “**прычына і вынік**”, які дазваляе прадэманстраваць прычына-выніковыя сувязі паміж падзеямі, а таксама дае магчымасць паслядоўна прасачыць за падзеямі і выявіць іх унутраную ўзаемасувязь. Знешняя ўзаемасувязь падзей прасочваецца з дапамогай апісанага вышэй топасу “абставіны”. Дадзены топас “прычына і вынік” дапамагае гарманічна спалучыць у адзінае цэлае ланцужок пэўных падзей, якія, на першы погляд, могуць асабліва не датычыцца адзін аднаго, або наадварот, дапамагае прадэманстраваць адсутнасць унутраных сувязей паміж падзеямі, якія, здавалася б, узаемазвязаныя паміж сабой. Інакш кажучы, топас “прычына і вынік” апісвае ўніверсальны тып адносін паміж прадметамі і з’явамі – прычына-выніковыя. Структурна-сэнсавая мадэль мае дзве разнавіднасці – веерны тып, калі адна

⁴ У. Караткевіч, *Поўны збор твораў*: У 25 т., т. 12: *Публіцыстыка: эсэ-нарысы, 1952–1982*, Мінск 2016, с. 286.

новы, што топасы як рытарычныя катэгорыі і структурна-сэнсавыя мадэлі ўжываюцца ў маўленні не ізалявана адзін ад аднаго. Існуюць мадэлі найбольш эфектыўнай спалучальнасці топасаў. Такія гарманічныя топасавыя спалучэнні дазваляюць досыць паслядоўна развіваць аўтарскую задуму і творчую манеру пісьменніка-публіцыста. Так, напрыклад, паслядоўнае і гарманічнае выкарыстанне топасаў “імя”, “уласцівасць” і “прычына і вынік” дазваляюць лагічна абгрунтаваць сувязь паміж сутнасцю прадмета маўлення і яго праявамі. Прычым спосаб развіцця пісьменніцкай задумы і ідэі забяспечвае далейшую рацыянальную і неабходную ў дадзеным тэксце іх рэалізацыю. У прыватнасці, аўтар мастацка-публіцыстычнага маўлення вызначае, які топас у кожным канкрэтным выпадку можна выкарыстаць найбольш эфектыўна і пераканальна. Гарманічнае спалучэнне ўзаемадапаўняльных топасаў дазволіць мастаку слова найбольш поўна і ўсебакова выказаць асабістыя роздумы, уражанні і меркаванні.

L I T E R A T U R A

Karatkevich U., *Poŭny zbor tvoraŭ: u 25 t.*, Minsk 2016, t. 12 [Караткевіч У., *Поўны збор твораў: у 25 т.*, Мінск 2016, т. 12].

Sadikova V., *Topika kak sistemastrukturno-smyslovyh modelej (tipologiâ invariantov vyskazyvaniâ): avtoref. dis.*, Tver' 2011 [Садикова В., *Топика как система структурно-смысловых моделей (типология инвариантов высказывания): автореф. дис.*, Тверь 2011].

Sipakou Â., *Zâlëny listok na planece Zâmlâ. Partrèt Belarusi*, Minsk 2010 [Сіпакоў Я., *Зялёны лісток на планеце Зямля. Партрэт Беларусі*, Мінск 2010].

S U M M A R Y

RHETORICAL TOPOS IN BELARUSIAN JOURNALISTIC WRITING

The author focuses on rhetorical topos presented as structural and semantic model of publicistic speech and as a common element on the basis of which new utterances are created. Publicistic writings of Yanka Sipakou and Vladimir Karatkevich serve as an example. The author of the article claims that harmonic combinations of complete topos enable a writer to show his thoughts and feelings in a more vivid and persuasive way.

Key words: rhetorical topics, topos, structural and semantic models, essays, rhetorical figures of speech.